

บทที่ 5

บทสรุป

จากเนื้อหาทั้งหมด สรุปได้ว่าจริยศาสตร์ของขงจื้อให้ความสำคัญกับคำถามเรื่องชีวิตที่ดี เป็นสำคัญ ชีวิตที่ดีในทัศนะของขงจื้อคือชีวิตที่ได้รับการขัดเกลาทางศีลธรรมจนกลายเป็นจวินจื่อ หรือวิญญูชนซึ่งเป็นบุคคลทางศีลธรรมที่มีความกลมกลืน นอกจากนี้การมีชีวิตที่ดียังหมายถึงชีวิตที่ดีในชุมชนทางศีลธรรมซึ่งไม่แยกออกจากการมีความสัมพันธ์ในชีวิตจริงของมนุษย์ อารมณ์ของมนุษย์จึงไม่ได้เป็นสิ่งที่จะต้องถูกลดทอนความสำคัญในทางจริยศาสตร์แต่อย่างใดและมีบทบาทในทางจริยศาสตร์อย่างสำคัญ

อารมณ์ที่มีจะบทบาทในทางจริยศาสตร์ไม่ใช่อารมณ์ดิบตามธรรมชาติของมนุษย์ หากแต่เป็นอารมณ์ทางศีลธรรมซึ่งมีความสัมพันธ์กับพื้นฐานทางจริยศาสตร์ของขงจื้อ อันได้แก่ มโนทัศน์เรื่องมนุษยธรรม จารีตและความถูกต้อง มนุษยธรรมคือเงื่อนไขที่ทำให้มนุษย์สามารถมีอารมณ์ทางศีลธรรมอย่างถูกต้องและเป็นอารมณ์ทางศีลธรรมอย่างหนึ่ง คือ ความรักมนุษย์ จารีตเป็นหนทางในการแสดงออกทางอารมณ์ให้มีขอบเขตที่เหมาะสมและขัดเกลาอารมณ์ให้เป็นอารมณ์ทางศีลธรรม ส่วนความถูกต้องเป็นสิ่งที่กำกับให้บุคคลสามารถมีอารมณ์อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์และบริบทต่างๆ และช่วยตัดสินใจประเมินค่าวัตถุของอารมณ์เพื่อให้สามารถมีอารมณ์ทางศีลธรรมอย่างถูกต้อง

นอกจากนี้ อารมณ์ที่จะกลายเป็นอารมณ์ทางศีลธรรม จะต้องได้รับการขัดเกลาด้วยจารีต ซึ่งมีพื้นฐานจากมนุษยธรรมและความถูกต้อง รวมทั้งการกล่อมเกลาด้วยดนตรีและกวีนิพนธ์ การขัดเกลาอารมณ์ด้วยสิ่งเหล่านี้จะช่วยกำกับและควบคุมการแสดงออกของอารมณ์ให้เหมาะสม และช่วยในการกล่อมเกลาจิตใจให้มีความละเอียดอ่อนประณีตลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

อารมณ์ทางศีลธรรมประเภทต่างๆ เช่น ความรัก ความเกลียด ความโศกเศร้า ความละอาย และความยินดีเป็นอารมณ์ที่ได้ผ่านการขัดเกลาทางศีลธรรม และสามารถมีบทบาททางจริยศาสตร์ได้แตกต่างกันไปตามบริบทของชีวิตมนุษย์ที่มีความหลากหลาย อารมณ์เหล่านี้เป็นอารมณ์ที่สำคัญและเป็นส่วนหนึ่งของการมีชีวิตที่ดีทางศีลธรรมทั้งของตัวบุคคลและของชุมชน เช่น ความรักมนุษย์ ซึ่งนอกจากจะเป็นอารมณ์ที่สำคัญของบุคคลผู้เป็นวิญญูชนแล้ว ยังเป็นอารมณ์ที่คนในชุมชนพึงมีร่วมกันเพื่อสร้างให้เกิดสังคมที่ดี อารมณ์เหล่านี้ยังเป็นสิ่งที่ช่วยบ่งชี้ว่าตัวบุคคลผู้มีอารมณ์เหล่านี้ได้รับการขัดเกลามาในระดับหนึ่ง เช่น ความรักและความเกลียดอย่าง

ถูกต้อง บางอารมณ์ เช่น ความรักมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของหลักการทางจริยธรรมโดยตัวเองคือ มนุษยธรรมหรือ เทริน บางอารมณ์เช่น ความเกลียด ความโศกเศร้า ความอายและละอายก็เป็น สิ่งที่ช่วยตัดสินประเมินคุณค่าของบุคคลและการกระทำของบุคคลในทางจริยธรรม เป็นต้น

แม้ว่าขงจื้อจะเปิดพื้นที่ให้อารมณ์ต่างๆ ของมนุษย์มีบทบาททางจริยศาสตร์อย่างสำคัญ แต่ทศนะเรื่องอารมณ์ในจริยศาสตร์ของขงจื้ออาจมีปัญหาและมีข้อโต้แย้งได้ดังนี้ คือ

1. อารมณ์ทางศีลธรรมที่มีบทบาททางจริยศาสตร์ในทศนะของขงจื้อ เป็นอารมณ์ทาง ศีลธรรมที่มาจากการขัดเกลาเท่านั้น ขงจื้อไม่ได้กล่าวถึงอารมณ์ตามธรรมชาติของมนุษย์และไม่ได้ให้ความสำคัญกับอารมณ์ตามธรรมชาติของมนุษย์ในการมีบทบาททางจริยศาสตร์แต่อย่างใด ในประเด็นนี้มีข้อโต้แย้งจากท่าทีสองอย่างที่แตกต่างกันคือ ทศนะของจวงจื้อในปรัชญาเต๋าและ ทศนะของเมิ่งจื้อที่เป็นปรัชญาแนวขงจื้อ ซึ่งมีทศนะร่วมกันว่าอารมณ์ตามธรรมชาติของมนุษย์เป็น สิ่งที่มีความสำคัญต่อชีวิตทางจริยธรรมของมนุษย์ แม้ว่าจะตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดทางปรัชญา ที่ต่างกัน

ในทศนะของจวงจื้อ จวงจื้อเน้นให้ความสำคัญกับการมีอารมณ์ตามธรรมชาติของมนุษย์ โดยเสนอว่าอารมณ์ของมนุษย์ควรปลดปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่ควรยึดติดกับการแบ่ง แยกคุณค่าต่างๆ ของมนุษย์ ซึ่งเป็นการปฏิเสธอารมณ์ทางศีลธรรมแบบขงจื้ออย่างสำคัญ

จึงแม้จะครองรูปลักษณ์ของมนุษย์อยู่
แต่ก็หาได้มีอารมณ์ของมนุษย์อยู่ไม่
เมื่อครองรูปของมนุษย์อยู่
ก็ย่อมยังสมาคมอยู่ด้วยกันกับมนุษย์
แต่เมื่อมิได้มีอารมณ์ของมนุษย์
ก็ย่อมไม่ถูกพัวพันด้วยความผิดชอบชั่วดี
ย่อลงเข้าร่วมในความเล็ก
ก็จักเสมอว่าเป็นมนุษย์
ขยายขึ้นเข้าร่วมในความยิ่งใหญ่
ก็จักเสมอว่าเป็นฟ้าแต่ลำพัง
ฮู่ยฺชือกล่าวกับจวงจื้อว่า
มนุษย์จักสามารถไร้อารมณ์ได้จริงหรือ
จวงจื้อตอบว่า

ยอมได้

ฮุยซื่อแย้งขึ้นว่า

มนุษย์ที่ไร้อารมณ์จักเรียกว่าเป็นมนุษย์ได้อย่างไร

จวงจื๊อตอบว่า

เต๋าได้มอบลักษณะมาให้

ฟ้าได้มอบรูปสังขารมาให้

แล้วไหนจึงมีอาจเรียกว่าเป็นมนุษย์ได้แล้ว

ฮุยซื่อกล่าวว่า ในเมื่อได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ แล้วจักไม่มีอารมณ์ได้อย่างไร

จวงจื๊ออธิบายว่า

นั่นมิใช่อารมณ์ที่ข้าพเจ้าหมายถึง

ไม่มีอารมณ์ในความหมายของข้าพเจ้า

คือการที่มนุษย์ไม่ปล่อยให้ความดีหรือความชั่ว

มากระทบทำร้ายต่อตัวตน

โดยเห็นธรรมชาติสรรพสิ่งว่าเป็นธรรมดา

มีนำมาแต่งเติมให้แก่ชีวิต¹

จวงจื๊อยอมรับว่าอารมณ์เป็นส่วนสำคัญของการเป็นมนุษย์ แต่จวงจื๊อมองอารมณ์ในลักษณะที่แตกต่างจากขงจื๊ออย่างสำคัญ กล่าวคือ ขงจื๊อมีทัศนะทางจริยธรรมที่แบ่งแยกคุณค่าดีชั่วถูกผิดออกจากกัน และอารมณ์ในทัศนะของขงจื๊อผูกโยงกับกรอบทางจริยธรรมดังกล่าวอย่างแน่นแฟ้น อารมณ์ของมนุษย์จึงสัมพันธ์กับคุณค่าต่างๆ ที่มนุษย์แยกแยะไว้แล้ว เช่น ความโศกเศร้าที่มีต่อบุคคลที่จากไป เป็นอารมณ์ที่แสดงถึงการยึดติดอยู่ในบ่วงพันธนาการของความสัมพันธ์ของมนุษย์เองซึ่งขัดแย้งกับวิถีแห่งธรรมชาติ² สำหรับจวงจื๊อแล้ว สิ่งที่มนุษย์ควรละทิ้งคืออารมณ์ซึ่งสัมพันธ์กับหลักทางจริยธรรมของมนุษย์ และปล่อยมนุษย์มีอารมณ์ตามธรรมชาติดั้งเดิมไม่ต้องขัดเกลารูปปรุงแต่ง เพราะอารมณ์ต่างๆ ของมนุษย์ล้วนแต่พลิกผันเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยทั้งสิ้น³ เช่นเดียวกับคุณค่าต่างๆ ที่เป็นสิ่งสัมพันธ์ไม่คงที่ มนุษย์จึงยังมีอารมณ์อยู่ แต่เป็นอารมณ์ตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัย

¹ ปกรณ์ ลิ้มปนูสรณ์, คัมภีร์เต๋าของจวงจื๊อ (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, 2548), หน้า 110-112.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 61-62.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

ส่วนเมิ่งจื่อเห็นว่า อารมณ์ทางธรรมชาติเป็นอารมณ์ทางศีลธรรมที่ติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิด

....เมื่อเรากล่าวว่า มนุษย์ทุกคนมีจิตใจที่ไม่อาจทนเห็นผู้อื่นเจ็บปวดเป็นทุกข์ได้ ความหมายของเราอาจยกตัวอย่างได้ดังนี้คือ มีคนบังเอิญพบเด็กน้อยกำลังจะตกบ่อน้ำ เขาย่อมรู้สึกตกใจและมีความสงสาร มิใช่เพื่อให้ได้มาซึ่งมิตรภาพจากพ่อแม่ของเด็ก มิใช่เพื่อต้องการคำยกย่องจากเพื่อนบ้าน มิใช่เพราะเกลียดชื่อเสียงในแง่ลบ (ที่ได้มาเพราะขาดความเมตตาถ้าไม่ช่วยเด็ก) ในกรณีนี้ เราจะเห็นได้ว่า มนุษย์ที่ปราศจากจิตใจที่มีความเมตตาสงสารผู้อื่นหาใช่มนุษย์ไม่ มนุษย์ที่ปราศจากจิตใจที่มีความละเอียดและเกลียดชังความชั่วหาใช่มนุษย์ไม่ มนุษย์ที่ปราศจากจิตใจที่มีความอ่อนน้อมหาใช่มนุษย์ไม่ มนุษย์ที่ปราศจากจิตใจที่รู้ถูกผิดหาใช่มนุษย์ไม่ จิตใจที่มีความเมตตาสงสารเป็นหน่ออ่อนของมนุษยธรรม จิตใจที่มีความละเอียดและเกลียดชังความชั่วเป็นหน่ออ่อนของความถูกต้องเหมาะสม จิตใจที่มีความเคารพอ่อนน้อมเป็นหน่ออ่อนของจารีตจรรยา จิตใจที่รู้ถูกผิดเป็นหน่ออ่อนของปัญญา หน่ออ่อนนั้น 4 อย่างนี้มีอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคน ดังเช่นที่มีแขนขาทั้ง 4 ผู้ที่มีหน่ออ่อนทั้ง 4 แต่ไม่พัฒนาศักยภาพย่อมทำให้ตนเองเป็นคนพิการ...⁴

จากเมิ่งจื่อ บทนี้ แสดงให้เห็นประเด็นเรื่องอารมณ์ตามธรรมชาติสองประเด็นด้วยกัน คือ ประการแรก อารมณ์ทางศีลธรรมคือ สิ่งที่ติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิดตามธรรมชาติดั้งเดิมของมนุษย์⁵ อารมณ์ต่างๆ ได้แก่ ความเมตตาสงสาร ความละเอียดและเกลียดชัง ความเคารพอ่อนน้อม และความรู้ถูกผิดเป็นหน่ออ่อนทางคุณธรรมที่มีติดตัวมนุษย์และเป็นอารมณ์ทางศีลธรรมตามธรรมชาติที่ยังไม่ได้ผ่านการขัดเกลา ในบทนี้ เมิ่งจื่อกล่าวถึงตัวอย่างของความเมตตากรุณา (compassion) และไม่อาจทนเห็นผู้อื่นเจ็บปวด ซึ่งเกิดขึ้นในกรณีที่พบเห็นเด็กกำลังจะตกบ่อน้ำ ความเมตตากรุนาดังกล่าวเป็นอารมณ์ทางศีลธรรมที่เกิดขึ้นทันทีอย่างฉับพลันตามธรรมชาติซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถรู้สึกได้เช่นเดียวกันหากตกอยู่ในสถานการณ์เดียวกันดังกล่าว โดยไม่จำเป็น

⁴ Mencius, trans. D. C. Lau (London: Penguin Books, 1970), pp. 82-83, Book 2A : 6., Wing-Tsit Chan, *A Source Book in Chinese Philosophy* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1963), p. 65.

⁵ Xunwu Chen, "Reason and Feeling: Confucianism and Contractualism," *Journal of Chinese Philosophy* 29, No.2 (June 2002): 275.

ต้องผ่านการขัดเกลาทางศีลธรรมมาก่อนจึงเกิดความเมตตากรุณาและสงสารผู้อื่น ประการที่สอง อารมณ์ตามธรรมชาติเหล่านี้ซึ่งเป็นหน่ออ่อนทางคุณธรรม หากได้รับการขัดเกลาต่อไปก็จะกลายเป็นคุณธรรมที่งอกงามและทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ต่อไป น่าสังเกตว่าการที่เมิ่งจื่อมองว่าอารมณ์ทางศีลธรรมที่ติดตัวมาแต่กำเนิดเหล่านี้ในฐานะหน่ออ่อนทางคุณธรรมที่พร้อมที่จะงอกงามต่อไปหากได้รับการขัดเกลา เท่ากับว่าคุณธรรมต่างๆ คือ มนุษยธรรม ความถูกต้องเหมาะสม จริตและปัญญา มีที่มาจากอารมณ์ทางศีลธรรมตามธรรมชาติและจะงอกงามขึ้นเป็นคุณธรรมที่สมบูรณ์ได้หากได้รับการขัดเกลา ซึ่งจะแตกต่างกับขงจื้อที่ทั้งคุณธรรมต่างๆ และอารมณ์ทางศีลธรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลังจากการการขัดเกลา

ในทัศนะของเมิ่งจื่อ แม้ว่าอารมณ์ทางศีลธรรมจะเป็นอารมณ์ตามธรรมชาติที่ติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิดและมนุษย์ทุกคนสามารถมีอารมณ์เหล่านี้ได้ทุกคนเช่นกันหากอยู่ในสถานการณ์เดียวกัน อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่ามนุษย์มีความแตกต่างทางจริยธรรมและมีอารมณ์ที่แตกต่างกัน เมิ่งจื่อมองว่านั่นเป็นผลจากภายหลังคือจากสิ่งแวดล้อมที่ทำให้มนุษย์เบี่ยงเบนไปจากธรรมชาติดั้งเดิมซึ่งเป็นธรรมชาติที่ดี* ดังนั้นการขัดเกลาทางศีลธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นคือเพื่อพัฒนาหน่อ

---

* Mencius, trans. D. C. Lau, p. 160, Book 6A : 2. สำหรับประเด็นเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของเมิ่งจื่อ มีการถกเถียงเป็นสองสำนักคือ Irene Bloom ซึ่งเห็นว่า เหวินซิง (rénxìng 人性) ที่เมิ่งจื่อพูดถึงนั่นคือ "ธรรมชาติของมนุษย์" โดยตรงซึ่งมนุษย์ทุกคนมีส่วนร่วมและมีติดตัวมาแต่กำเนิด โดยเฉพาะการมีแนวโน้มทางศีลธรรม (moral potential) ร่วมกัน ในขณะที่ Roger T. Ames เห็นว่า "เหวินซิง" ในทัศนะของเมิ่งจื่อไม่ได้ชัดเจนว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ซึ่งการเข้าใจประเด็นดังกล่าวส่งผลต่อการทำความเข้าใจอารมณ์ตามธรรมชาติในทัศนะของเมิ่งจื่อได้ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยจะขอไม่อภิปรายประเด็นนี้ในที่นี้ เนื่องจากอยู่นอกเหนือขอบเขตของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ โปรดดูข้อโต้แย้งของ Irene Bloom ได้ใน Irene Bloom, "Human Nature and Biological Nature in Mencius," *Philosophy East and West* 47, No. 1 (January 1997): 21-32. ; Irene Bloom, "Mencian Arguments on Human Nature (Jen-hsing)," *Philosophy East and West* 44, No. 1 (January 1994): 19-53. และข้อโต้แย้งของ Roger T. Ames ใน Roger T. Ames, "The Mencian Conception of Ren Xing: Does It Mean 'Human Nature'?", in *Chinese text and Philosophical Contexts: Essays Dedicated to Angus C. Graham*, ed. Henry Rosemont, Jr. (La Salle, Illinois: Open Court, 1991), pp. 143-175. ; Roger T. Ames, "Mencius and a Process Notion of Human Nature," in *Mencius: Contexts and Interpretations*, ed. Alan K.L. Chan (Honolulu: University of Hawaii Press, 2002), pp. 72-90. รวมถึงบทความที่เกี่ยวข้อง เช่น Kwong-loi Shun, "Mencius on Jen-Hsing," *Philosophy East and West* 47, No. 1 (January 1997): 1-20.

อ่อนของคุณธรรมเหล่านั้นให้งอกงามอย่างสมบูรณ์ต่อไป⁶ อารมณ์ของมนุษย์แม้จะเป็นอารมณ์ทางศีลธรรมในทางธรรมชาติแต่จำเป็นต้องขัดเกลาต่อไปให้เป็นอารมณ์ทางศีลธรรมอย่างสมบูรณ์

2. เนื่องจากขงจื้อมองว่าอารมณ์ที่มีบทบาททางจริยศาสตร์คือ อารมณ์ทางศีลธรรมที่สัมพันธ์กับมโนทัศน์ทางจริยศาสตร์และมาจากการขัดเกลา บางอารมณ์ที่ไม่ได้รับการขัดเกลาดูเหมือนจะถูกทอดทิ้งและไม่มีความสำคัญในทางจริยศาสตร์ เช่น อารมณ์ขัน ซึ่งแตกต่างกับปรัชญาของขงจื้อที่อารมณ์ขันมีความสำคัญอย่างมาก

ขงจื้อเห็นว่าอารมณ์ขันและเสียงหัวเราะเป็นสิ่งที่ปลดปล่อยมนุษย์ออกจากพันธนาการที่ขัง

จื้อซังฮู่ เมิ่งจื้อฝาน และจื้อจินจาง
 ทั้งสามคนเป็นเพื่อนร่วมรำพึงกันว่า
 ผู้ใดหนอ
 ที่สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างเสมือนมิได้อยู่ร่วมกัน
 ผู้ใดหนอ
 ที่สามารถทำกิจร่วมกันได้อย่างเสมือนมิได้ทำกิจร่วมกัน
 ผู้ใดเล่า
 ที่สามารถขึ้นสู่ฟากฟ้าท่องเที่ยวไปในหมู่เมฆ
 โลดเต๋นไปในอาณาจักรอันไร้ขอบเขตที่สิ้นสุด
 ละลิ้มชีวิตได้อย่างชั่วนิรันดร์
 ทั้งสามต่างแลดูกัน
 แล้วพากันหัวเราะขึ้น
 ในใจล้วนไร้ข้อขัดข้องใดใด
 จึงต่างคบหากันเป็นสหายต่อมา
 ครั้นแล้ว โดยมีมีว่แววมาก่อน
 จื้อซังฮู่ก็มีอันถึงแก่กรรมลง
 ศพยังมีทันได้ฝัง
 ขงจื้อได้ยินข่าว

⁶ Phillip J. Ivanhoe, *Confucian Moral Self-Cultivation*, 2nd ed. (Indianapolis and Cambridge : Hackett Publishing Company, Inc, 2000), p. 17.

จึงส่งจื่อกังเป็นตัวแทนไปช่วยงานศพ
 พบสหายผู้ตายคนหนึ่งกำลังประพันธ์คำร้อง
 คนหนึ่งก็กำลังบรรเลงเครื่องสังคีต
 ร่วมกันร้องเป็นบทเพลงว่า
 โอ ชังฮู่เอ๋ย โอ ชังฮู่เอ๋ย
 ได้กลับสู่สัจภาวะแล้ว
 ส่วนพวกเรายังคงดำรงเป็นคนอยู่
 จื่อกังจึงตรงเข้าไปตั้งปัญหาว่า
 ใครขอถามว่า
 การร้องเล่นเพลงอยู่ข้างศพเช่นนี้
 เหมาะสมตามจารีตแล้วหรือ
 ทั้งสองคนแลดูกันแล้วหัวร่อพลางว่า
 นี่หรือคือคนที่จะเข้าใจในเรื่องของจารีต⁷

ผู้วิจัยเห็นว่า มีสองท่าทีในอารมณ์ขันและเสียงหัวเราะ *คัมภีร์จวงจื่อ* บทนี้ กล่าวคือ การหัวเราะของจื่อชังฮู่ เม็งจื่อฝาน และจื่อฉินจิงในตอนต้นเป็นสิ่งที่ปลดปล่อยทั้งสามคน ออกจากพันธนาการของโลกแห่งวัฒนธรรมมนุษย์ไปสู่การเปลี่ยนแปลงเลื่อนไหล เช่น สามารถอยู่โดยเหมือนไม่อยู่ สามารถขึ้นสู่ฟากฟ้าล่องลอยไปไร้ขอบเขตจำกัด ส่วนการหัวเราะในตอนหลังของเม็งจื่อกังถามเรื่องจารีต เสียงหัวเราะของทั้งสองเป็นการปฏิเสธกรอบแห่งจารีตแบบขงจื้อที่มนุษย์ในความสัมพันธ์พึงปฏิบัติต่อกัน สำหรับจวงจื่อความตายเป็นการแปรเปลี่ยนของสภาวะอย่างหนึ่ง และความตายของชังฮู่ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่อีกภาวะหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องที่น่ายินดีและรื่นเริง สิ่งที่ทั้งเม็งจื่อฝาน และจื่อฉินจิงเข้าใจและกระทำเป็นสิ่งที่อยู่พ้นขอบเขตแห่งจารีตและวัฒนธรรมมนุษย์ เสียงหัวเราะแม้จะเป็นความขบขัน แต่ก็เป็นปฏิเสธกรอบของจารีตและเป็นท่าทีเฝ้ายามจื่อกังซึ่งยังติดกรอบแห่งจารีตที่ร้อยรัดมนุษย์เอาไว้ในพันธนาการของความสัมพันธ์และไม่สามารถเข้าใจความจริงของเต๋าที่แท้จริง

ขงจื้อจะสามารถตอบข้อโต้แย้งทั้งสองข้อนี้ได้อย่างไรบ้าง และการตอบข้อโต้แย้งเหล่านี้จะแสดงให้เห็นข้อจำกัดของทัศนะทางปรัชญาและทัศนะเรื่องอารมณ์ของขงจื้อได้อย่างไร

⁷ ปกรณ์ ลิมปานุสรณ์, *คัมภีร์เต๋าของจวงจื่อ*, หน้า 131-132.

จากข้อโต้แย้งข้อแรกในเรื่องอารมณ์ตามธรรมชาติของมนุษย์ ผู้วิจัยเห็นว่าขงจื๊ออาจตอบข้อโต้แย้งต่อทัศนะของจวงจื๊อและเมิ่งจื๊อได้ดังนี้

1. ข้อโต้แย้งของจวงจื๊อที่ว่า อารมณ์ของมนุษย์ควรปลดปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ ขงจื๊ออาจมองว่าการปลดปล่อยอารมณ์ตามธรรมชาติโดยไม่ขัดเกลาเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้เพราะชีวิตมนุษย์คือชีวิตทางจริยธรรมที่อยู่ในกรอบของสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ ซึ่ง “เต๋า” หรือมรรควิธีในทัศนะของขงจื๊อคือมรรควิธีของมนุษย์เอง ชีวิตที่ดีตามมรรควิธีและอารมณ์ของมนุษย์จึงจำกัดกรอบอยู่ในวิถีทางจริยธรรมที่สัมพันธ์กับมโนทัศน์ทางจริยศาสตร์อย่างเหริน หลี่และอี่ และจะต้องได้รับการขัดเกลาภายใต้กรอบทางจริยธรรมดังกล่าว อารมณ์ของมนุษย์จึงต้องขัดเกลาเป็นอารมณ์ทางศีลธรรมซึ่งเป็นวิถีทางเดียวที่มนุษย์จะมีอารมณ์อย่างถูกต้องได้ในฐานะที่เป็นมนุษย์ แต่เนื่องจากอารมณ์ของมนุษย์ที่ได้รับการขัดเกลาเป็นอารมณ์ทางศีลธรรมที่แสดงออกอย่างกลมกลืนและแสดงออกถึงภาวะของการมีศีลธรรมอยู่ในที่ อาจกล่าวได้ว่าอารมณ์ที่ผ่านการขัดเกลาสามารถเป็นอารมณ์ทางศีลธรรม แม้จะไม่ได้เป็นอารมณ์ตาม “ธรรมชาติ” ดั้งเดิมของมนุษย์ แต่ท้ายที่สุดจะแสดงออกอย่างเป็น “ธรรมชาติ” ในอีกแบบหนึ่งคือแสดงออกอย่างกลมกลืนและมีภาวะของการมีศีลธรรมในทันทีไปพร้อมกัน กล่าวคือเป็นไปโดยตัวเองในทันทีและไม่ได้ถูกกำกับหรือควบคุมด้วยกฎเกณฑ์ใดๆ เพราะตนเองกับศีลธรรมรวมเป็นหนึ่งเดียวกัน*

หากมองจากแง่มุมของปรัชญาเต๋าแล้ว ทัศนะของขงจื๊อเป็นการล้อมกรอบและจำกัดตัวเองไว้ในพันธนาการที่มนุษย์สร้างขึ้น อารมณ์ทางศีลธรรมของมนุษย์ที่มีมนุษย์ธรรม มีความถูกต้องและแสดงออกในจารีตเป็นการแสดงถึงการติดอยู่ในกรอบดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าเราอาจมองได้ว่าทั้งขงจื๊อและจวงจื๊อเข้าใจ “เต๋า” หรือมรรควิธีในกรอบที่แตกต่างกัน คือ ขงจื๊อจำกัดกรอบทางปรัชญาและ “เต๋า” ที่มนุษย์ควรเดินตามไว้ที่ขอบเขตของมนุษย์เท่านั้น ในขณะที่จวงจื๊อมองเต๋าในกรอบของธรรมชาติหรือจักรวาลที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่ง ไม่แตกต่างจากสิ่งอื่นๆ ทั้งต้นไม้ แมลง หรือสัตว์ต่างๆ ในเรื่องของอารมณ์ อารมณ์ในทัศนะของขงจื๊อจึงย่อมไม่อาจปล่อยไปตามธรรมชาติโดยไม่กำกับให้อยู่ในขอบเขตที่เหมาะสมของมนุษย์ได้ หากแต่ควรขัดเกลาทาง

* ขงจื๊อกล่าวถึงตนเองในวัย 70 ว่า “เราทำตามใจปรารถนาโดยไม่ละเมิดครรลอง” นั้นหมายถึงว่า ขงจื๊อมีภาวะทางคุณธรรมที่รวมเป็นหนึ่งเดียวกับครรลองที่ถูกต้องและในการทำสิ่งใดๆ ก็ตามสามารถกระทำโดยมีคุณธรรมไปพร้อมกัน ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นลักษณะของการเป็นไปตาม “ธรรมชาติ” ในทางคุณธรรม โปรดดู สุวรรณา สดาอานันท์, หลุนอี่ว: ขงจื๊อสนทนา, (เอกสารไมตรีพิมพ์เผยแพร่), เล่มที่ 2 บทที่ 4.

ศีลธรรมซึ่งจะก่อให้เกิดอารมณ์ที่แสดงออกอย่างเป็นธรรมชาติได้ในแบบที่แตกต่างจากอารมณ์ในทางธรรมชาติแบบจวงจื๊อ

2. ข้อโต้แย้งของเมิ่งจื๊อเรื่องอารมณ์ทางศีลธรรมตามธรรมชาติของมนุษย์ที่ทุกคนมีธรรมชาติดังกล่าวนี้เช่นเดียวกันแต่การขัดเกลาจะช่วยให้มนุษย์สามารถพัฒนาศักยภาพที่แฝงอยู่ไปสู่ความงอกงามทางศีลธรรมและเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ในขอบเขตที่ต่างกันออกไป ในขณะที่ขงจื๊อฝากฝังมิตินทางศีลธรรมอยู่ที่กระบวนการขัดเกลาทั้งหมดโดยไม่ได้กล่าวถึงประเด็นเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ ขงจื๊ออาจเห็นว่ากระบวนการขัดเกลาทางศีลธรรมนั้นเป็นเงื่อนไขจำเป็นและเพียงพอที่ทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาศักยภาพทางศีลธรรมและขัดเกลาอารมณ์ของมนุษย์เป็นอารมณ์ทางศีลธรรมได้ การขัดเกลาก็เพียงพอที่จะอธิบายความแตกต่างทางศีลธรรมของบุคคล นั่นคือ คนที่มีคุณธรรมและมีอารมณ์ทางศีลธรรมคือผู้ที่ได้รับการขัดเกลาเป็นอย่างดี ส่วนคนที่ขาดคุณธรรมคือคนที่ยังไม่ได้รับการขัดเกลา และหากเขาได้รับการขัดเกลาก็จะสามารถเป็นคนดีมีคุณธรรมต่อไปได้ การกล่าวถึงประเด็นของธรรมชาติของมนุษย์และอารมณ์ทางศีลธรรมตามธรรมชาติแบบเมิ่งจื๊ออาจจะไม่จำเป็นสำหรับขงจื๊อเพราะท้ายที่สุดแล้วแม้จะมีธรรมชาติที่ดี มีหน่อแห่งคุณธรรมและมีอารมณ์ทางศีลธรรมตามธรรมชาติ แต่หากไม่ได้รับการขัดเกลา ธรรมชาติดั้งเดิมเหล่านี้ก็จะไม่สามารถได้รับการพัฒนาจนเกิดความงอกงามสมบูรณ์และอาจเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่ดีได้เช่นกัน

ทัศนะของขงจื๊อที่เน้นเรื่องการขัดเกลาทางศีลธรรมโดยไม่ได้เน้นให้ความสำคัญกับเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ อาจมีข้อจำกัดว่า มีแต่ผู้ที่ได้รับการขัดเกลาเท่านั้นจึงจะสามารถมีอารมณ์ทางศีลธรรม เช่นความเมตตากรุณาหรือความรักมนุษย์ได้ คนที่ไม่ได้รับการขัดเกลาอาจไม่สามารถมีอารมณ์ดังกล่าวได้จะมีแต่อารมณ์ดิบเหยาตามธรรมชาติ จากกรณีคนเห็นเด็กตกบ่อน้ำของเมิ่งจื๊อเป็นตัวอย่งที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์สามารถจะมีความเมตตากรุณาและสงสารเด็กคนนั้นได้โดยทันทีไม่ว่าคนผู้นั้นจะเป็นใคร หากเป็นทัศนะของขงจื๊อ ความเมตตาสงสารเด็กที่จะตกบ่อน้ำจะเกิดขึ้นได้เมื่อบุคคลผู้นั้นได้รับการขัดเกลามาแล้ว ซึ่งดูเหมือนขัดกับความเป็นไปได้ที่คนทุกคนจะสามารถรู้สึกเมตตาสงสารเด็กโดยทันทีไม่ว่าตนจะเป็นใคร หรือจะเป็นผู้ได้รับการขัดเกลามาทหรือไม่ การอธิบายเรื่องธรรมชาติของมนุษย์และอารมณ์ทางศีลธรรมตามธรรมชาติของเมิ่งจื๊อจึงสามารถอธิบายกรณีนี้ได้ครอบคลุมกว่าทัศนะของขงจื๊อ อย่างไรก็ตามน่าสังเกตว่า ในหลุนอี่ว

มีบทหนึ่งซึ่งจื๊อกล่าวถึงวิญญูชนซึ่งอาจถูกหลอกให้ไปช่วยมนุษย์ธรรมในบ่อ* ประเด็นสำคัญของ คนตกบ่อในบทนี้ไม่ใช่เรื่องของการมีมนุษย์ธรรมเพียงอย่างเดียวว่าเพียงพอ แต่จำเป็นจะต้องมี ปัญญามากำกับการมีคุณธรรมด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นทัศนะของขงจื๊อได้ชัดเจนว่า การขัดเกลาทาง ศีลธรรมไม่ได้ทำให้เกิดบุคคลที่มีคุณธรรมเพียงอย่างเดียวที่จะช่วยเหลือคนโดยไม่พิจารณา สถานการณ์และสอดคล้องกับความเป็นจริงหากแต่ยังทำให้ได้คนมีปัญญาที่รู้จักแก้ไขสถานการณ์ ด้วย ในขณะที่หากมีแต่ความเมตตาสงสารเพียงอย่างเดียวในแบบเมิ่งจื๊อก็อาจมีปัญหาคือ อาจทำ ให้บุคคลนั้นตกเป็นเหยื่อของผู้ไม่หวังดีและไม่อาจแก้ไขสถานการณ์ตามความเหมาะสมได้ ดังนั้น แม้ว่าขงจื๊ออาจจะมีข้อจำกัดที่ไม่สามารถตอบกรณีของความเมตตากรุณาในฐานะอารมณ์ทาง ศีลธรรมตามธรรมชาติแบบเมิ่งจื๊อได้ แต่อารมณ์ทางศีลธรรมที่มาจาก การขัดเกลาของวิญญูชนก็ อาจจะมี "คุณภาพ" และสามารถปรับใช้กับสถานการณ์ต่างๆได้อย่างเหมาะสมกว่าการมีอารมณ์ ทางศีลธรรมตามธรรมชาติเพียงอย่างเดียว

ส่วนข้อโต้แย้งประการที่สองเรื่องอารมณ์ขันนั้น ในขณะที่ขงจื๊อเน้นอารมณ์ขันเป็นอย่างมากและดูเหมือนขงจื๊อจะไม่ค่อยให้ความสำคัญกับอารมณ์ขันมากนัก ประเด็นนี้อาจถือได้ว่าเป็น ข้อจำกัดประการหนึ่งของขงจื๊อ แม้ว่าขงจื๊อจะเน้นความสำคัญของอารมณ์บางอย่างมาก แต่ อารมณ์ขันของขงจื๊อที่ปรากฏใน *หลุนอิว* นั้นแทบจะไม่มีอยู่เลย** โดยมีแต่เพียงว่าในบางโอกาส หรือในบางสถานการณ์ขงจื๊อเป็นคนที่มีอารมณ์ดี เช่น "เมื่ออาจารย์ว่างจากกิจธุระ ท่าทางจะ แจ่มใสตามสบาย"⁸ หรือ "อาจารย์อ่อนโยนแต่เข้มงวด น่าเกรงขามแต่ไม่ดุร้าย มีความอ่อนน้อม

* เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 6 บทที่ 24 ในเชิงอรรถที่ 95 อาจารย์สุวรรณ สถาอานันท์ แปลประโยค "มี มนุษยธรรมอยู่ในบ่อ" ตามฉบับภาษาจีนที่ใช้คำว่า *เหริน* (มนุษยธรรม 仁) ซึ่งแตกต่างจากฉบับแปลภาษาอังกฤษทั่วไปที่แปลว่า *มนุษย์* (*เหริน* 人) ในที่นี้จึงไม่ได้หมายถึงว่ามีคนตกไปอยู่ในบ่อน้ำ แต่เป็นมนุษยธรรมตกลงไปในบ่อซึ่งมีนัยหมายถึงความตกต่ำของมนุษยธรรมและวิญญูชนจะต้องช่วยเหลือมนุษยธรรมให้กลับขึ้นมา อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะเป็นมนุษยธรรมหรือคนตกบ่อน้ำ ประเด็นคือการมีมนุษยธรรมอย่างเดียวไม่เพียงพอ แต่ วิญญูชนจะต้องมีปัญญารู้เท่าทันผู้อื่นควบคู่ไปด้วยเพื่อไม่ให้ผู้อื่นเอาความเมตตากรุณามาหลอกล่อให้ติดกับ

** ท่าทีของวิญญูชนและขุนนางบัณฑิตของจีนซึ่งผ่านการศึกษามากตามกรอบของสำนักขงจื๊อในเวลา ต่อมากี่ล้านแต่ต้องมีท่าทีเคร่งขรึม จริงจังและสำรวม ไม่ปรากฏว่าแสดงอารมณ์ขันหรือกิริยาอาการของความ ขบขันโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออยู่ในที่ชุมชน โปรดดู Weihe Xu, "The Confucian Politics of Appearance and Its Impact on Chinese Humor," *Philosophy East and West* 54, No. 4 (October 2004): 514-532.

⁸ สุวรรณ สถาอานันท์, *หลุนอิว: ขงจื๊อสนทนา*, เล่มที่ 7 บทที่ 4.

แต่วางตัวสบายๆ”⁹ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งขงจื้อจะอารมณ์ดีและเบิกบานยิ่งหากได้ฟังดนตรีที่ดีงามและไพเราะ¹⁰

อารมณ์ขันและการแสดงออกของท่าทางที่ขบขันอย่างมากดังเช่นอารมณ์ขันของจวงจื้อนั้นไม่ปรากฏในหลุนอิวแต่อย่างใด ผู้วิจัยเห็นว่าการแสดงอาการหัวเราะ หรือมีอารมณ์ดียิ้มแย้มสำหรับขงจื้อพึงขึ้นอยู่กับบริบทในสถานการณ์ต่างๆ เป็นสำคัญ เช่น ความเบิกบานเมื่อได้ฟังดนตรีที่ไพเราะ แต่ในบางบริบทเช่น ในพิธีศพและการไว้ทุกข์ซึ่งขงจื้อเห็นว่าควรโศกเศร้าเสียใจเป็นอย่างยิ่ง หรือในพิธีบวงสรวงซึ่งเป็นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์และพึงสำรวม โอกาสเหล่านี้ก็ไม่พึงแสดงความขบขันหรือหัวเราะออกมา ทั้งในแง่ของความไม่ถูกต้องเหมาะสมต่อบุคคลอื่น ต่อเวลาและสถานที่ ทั้งยังอาจทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมที่พึงมีนั้นลดน้อยลงได้ ในอีกแง่หนึ่งการหัวเราะในระหว่างการประกอบพิธีกรรมยังอาจทำลายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เช่น หากบุตรหัวเราะในพิธีไว้ทุกข์ของบิดามารดา หรือสามีหัวเราะในระหว่างไว้ทุกข์ให้กับภรรยาดังเช่นที่จวงจื้อหัวเราะเมื่อภรรยาถึงแก่กรรม¹¹ การแสดงอารมณ์ขันในบริบทเหล่านี้ อาจเป็นการปฏิเสธความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์อยู่ในที่ ซึ่งเป็นการขัดกับกรอบความคิดทางจริยธรรมของขงจื้อ

ดังนั้นในทัศนะของขงจื้อ อารมณ์ขันอาจมีพื้นที่เล็กๆ ได้บ้างเช่น การหัวเราะหรือมีอารมณ์ดี เบิกบานยิ้มแย้มในบริบทเฉพาะในชีวิตประจำวัน แต่อารมณ์ขันของขงจื้อดูเหมือนจะเป็นเพียงการแสดงความขบขันต่อเรื่องทั่วไปเป็นสำคัญ ซึ่งไม่ได้มีลักษณะเดียวกับอารมณ์ขันในจวงจื้อที่เป็นการทำลายกรอบและข้อจำกัดของวัฒนธรรมมนุษย์ไปสู่การมีอิสรภาพได้

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้แม้จะพยายามเสนอให้เห็นกรอบความคิดเรื่องอารมณ์ในจริยศาสตร์ของขงจื้อ รวมทั้งวิเคราะห์อารมณ์หลักๆ ที่มีความสำคัญเพื่อให้เห็นบทบาทของอารมณ์ต่างๆ ที่มีความแตกต่างกันออกไปในแต่ละบริบทของชีวิตมนุษย์ อย่างไรก็ตามวิทยานิพนธ์ฉบับนี้อาจมี

⁹ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 7 บทที่ 37.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 7 บทที่ 13, เล่มที่ 7 บทที่ 31.

¹¹ *The Complete Works of Chuang Tzu*, trans. Burton Watson (New York: Columbia University Press, 1968), pp. 191-192. สำหรับจวงจื้อ ความตายไม่ใช่เรื่องที่น่าโศกเศร้าเสียใจ หากแต่เป็นเพียงการยกย้ายตายไปตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นการแปรสภาพไปตามกาลเวลาและกระแสแห่งธรรมชาติเท่านั้น โปรดดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่องความตายของจวงจื้อได้ใน กิติ ยิงยงใจสุข, “มโนทัศน์เรื่องความตายในคัมภีร์จวงจื้อ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539).

ข้อจำกัดที่ไม่อาจจะวิเคราะห์อารมณ์ทั้งหมดทุกประเภทที่ขงจื๊อกล่าวถึงได้ เช่น ความโกรธ ความกลัว ความกังวลใจ ซึ่งสามารถศึกษาค้นคว้าต่อไปได้ นอกจากนี้ยังมีประเด็นอื่นๆ ที่เชื่อมโยงจากเรื่องอารมณ์ในจริยศาสตร์ของขงจื๊อที่สามารถศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมได้ เช่น ทศนะเรื่องอารมณ์ของนักปรัชญาสายขงจื๊ออย่างเมิ่งจื่อและสวินจื่อ รวมไปถึงอาจศึกษาเปรียบเทียบทศนะเรื่องอารมณ์ในจริยศาสตร์ตะวันตก เช่น จริยศาสตร์คุณธรรม (Virtue Ethics) ได้อีกด้วย ซึ่งจะช่วยพัฒนาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นเรื่องอารมณ์ในจริยศาสตร์ให้มากยิ่งขึ้นต่อไป